

GLOSA

Podoba základních lidských práv a svobod na pozadí myšlenkového relativismu

Eva Procházková*

Abstrakt: Příspěvek ukazuje na možné negativní důsledky pronikání myšlenkového relativismu do stávající koncepce univerzálních lidských práv a svobod. Upozorňuje na postupné narušování dosavadní stability přirozených práv a svobod vlivem přejímání nového, kriticky neprověřeného myšlenkového směru a vyzdvihuje oproti tomu význam tradičního pojetí základních lidských práv s poukazem na argumenty, které zakládají jeho platnost. V tomto kontextu pak odkazuje na potřebu hlubšího zkoumání dané problematiky a nalezení východisek, která odůvodňují další trvání záruk poskytovaných právem ústředním lidským hodnotám v jejich univerzálním rozměru.

Klíčová slova: univerzalita, základní lidská práva a svobody, tradiční koncepce lidských práv a svobod, relativismus, přirozená práva, základní norma, lidská důstojnost

Úvod

Příspěvek ukazuje na možné negativní důsledky pronikání myšlenkového relativismu do stávající koncepce univerzálních lidských práv a svobod. Upozorňuje na postupné narušování dosavadní stability přirozených práv a svobod vlivem přejímání nového, kriticky neprověřeného, myšlenkového směru a vyzdvihuje oproti tomu význam tradičního pojetí základních lidských práv s poukazem na argumenty, které zakládají jeho platnost. V tomto kontextu pak odkazuje na potřebu hlubšího zkoumání dané problematiky a nalezení východisek, která odůvodňují další trvání záruk poskytovaných právem ústředním lidským hodnotám v jejich univerzálním rozměru.

1. Tradiční pojetí základních lidských práv a svobod

Na základní lidská a občanská práva lze tradičně podle odborníků právovědy a státovědy nahlížet jako na všeobecnou a nedotknutelnou hodnotu ve své filozoficko-morální výjimečnosti, či prakticky řečeno, jako na úhelný kámen konstrukce deklarace a realizace ústavního práva každé lidské bytosti nadané rozumem a svědomím a každého svobodného a demokratického státu, založeného na úctě k zásadám občanské společnosti a právního státu.¹ V tomto kontextu za zjevný možno pokládat fakt, že teoretický fundament přirozených lidských hodnot spočívá na obecných vysoce abstraktních pojmech a soudech, jež rozpracovává obecná a právní filozofie. Tento teoreticky zdůvodněný koncept dále konkretizují speciální vědy. Vtělují jej pragmaticky do právních úprav států, které umožňují zachování těchto hodnot na všech myslitelných úrovních.

* JUDr. Eva Procházková, soudkyně Obvodního soudu pro Prahu 4. E-mail: EProchazkova@osoud.pha4.justice.cz.

¹ ZOUBEK, Vladimír. *Právověda a státověda. Úvod do právního a státovědního myšlení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 84.

Přes širokou působnost přirozenoprávních idejí a jejich přijetí v demokratických společnostech se zde vynořuje otázka, jestli tento všelidský a právně zakotvený nárok každého z nás lze vůbec přesvědčivě odůvodnit. Větší část veřejnosti zpravidla odkáže na ustálený a snad i nadále převažující názor o tom, že základní neboli přirozená lidská práva a svobody jsou předem vyhrazena lidským bytostem, nadaným bez rozdílu stejnými přirozenými právy a z toho pak usuzuje, že existenci základních práv a svobod nelze zdaleka omezit jen na demokratickou společnost uznávané nároky, nýbrž je nevyhnutelné přiznat je rovnocenně, tedy bez rozdílu, všem lidem obecně.

2. Odůvodnění příklonu k přirozenoprávnímu pojetí v tradičním konceptu základních lidských práv a svobod

Zabýváme-li se podstatou základních lidských práv hlouběji v celku, nezbyvá než jejich uznávání apriorní původ blíže ozřejmit. Ustavíme-li hypotézu v souladu s pojmovým vymezením základních práv, neboli označíme-li je za přirozená, přitakáme jejich vyplývání z lidské přirozenosti, z vnitřních příčin lidského bytí. Platí-li tento závěr o původu z interní struktury skutečnosti – přirozenosti člověka, lze návazně rozvíjet myšlenku o přirozenosti, sestávající z nutných atributů člověka, jež zakládají svou vnitřní strukturou vyšší stupeň rezistence přirozených práv a svobod vůči podstatným modifikacím svého základu působením vnějšího prostředí (např. v podobě sociokulturních faktorů či časových změn).

K prověřování této premisy, formulované na podkladě pojmu, který základní práva a svobody charakterizuje, je zapotřebí zaměřit se na východiska právní a filozofická. Teorie práva odůvodňuje právo tzv. základní normou. V této abstraktní právní vědě dochází ohledně jejího charakteru k názorovému štěpení. Zakládá se tu dualismus tím, že na jedné straně se odmítá jakákoli předpozitivní (prepozitivní) základní norma ve smyslu empiristicko-pozitivistické tradice coby základu pozitivního právního řádu, na straně druhé se odůvodňuje existence práva výhradně na základě přirozenoprávním s tím, že právě prepozitivní měřítko je spjato se smyslem lidství.

Pro právního pozitivistu Hanse Kelsena právo vytváří samo sebe. Pozitivní základní norma (ústava určitého státu) stanoví postup, jímž vzniká pozitivní právo. Jediným odůvodněním základní normy je státní moc, která ji prosazuje. Pro Tomáše Akvinského, který položil základní kámen argumentace významné pro dnešní pojetí lidských práv, je prepozitivní základní normou pozitivního práva obecné dobro, které odpovídá esenci (bytostnému určení) člověka. Otázku obsahu lidských práv lze tedy řešit jen tehdy, když se za prepozitivní normu uzná lidství a obecné dobro.² Právní věda tento odvěký dualismus vycházející z rozdílného charakteru základní normy, ani přes pokusy Gustava Radbrucha o odstranění distinkce mezi pozitivismem a iusnaturalismem, nepřekonala.

Není jistě náhodné, že tento dualistický úděl provází také filozofická východiska, která však tento rozpor v nároku člověka na svá přirozená práva historicky úspěšně překlenula. Jestliže podle Freemana nemůžeme určit, co jsou lidská práva, aniž poznáme „co je člověk“;³ lze poukázat na klasickou Aristotelovu charakteristiku člověka jako živočicha majícího *logos*. Tato definice se překládá do latiny tradičně jako *animal rationale* neboli

² Ibidem, s. 37.

³ FREEMAN, Michael. Lidská práva a krize západní filozofie. *Právník*. 1993, roč. 132, č. 1, s. 9–20.

živočích rozumový a chápe člověka primárně jako živočicha, tj. z jeho materiální stránky, a určuje ho druhovou diferencí, kterou je rozumovost.⁴ Člověk se odlišuje od jiných skutečností tím, že není úzce omezen pouze aktuálním poznáváním, na svými smysly zprostředkované okolí a biologické vazby, nýbrž proniká za hranice svého tělesného a časoprostorového umístění. Má vazby historické překračující jeho život, je schopen vědomě jednat s účinky pro budoucnost. Svým myšlením je schopen vztahovat se ke skutečnosti jako celku. Aristoteles rovněž ukázal, že jsoucí reality lze reflektovat z perspektivy jejich vnitřní konstituce. Lidská přirozenost, jeho bytostná konstituce, pak představuje tzv. vnitřní příčinu člověka, od níž se odvíjí koncept přirozených práv jako práv univerzálních neměnných, eventuálně jako práv, s nimiž se neodmyslitelně při jejich vyslovení spojují adjektiva nezadatelná, nepromlčitelná, nezrušitelná, nezczizitelná. Vnitřní příčinou se přitom myslí způsob, jakým je daná skutečnost v sobě (interně) strukturována. Tato interní strukturace neboli přirozenost pak rozhoduje o tom, co ta která realita je a jakým způsobem může jednat. K přirozenosti člověka patří krom živočišnosti, především jeho specifické schopnosti rozumu a vůle. Právě díky nim mu lze přisuzovat kupříkladu důstojnost (čl. 1 ve znění čl. 10 Listiny základních práv a svobod), neboť bytost nadaná rozumem a vůlí má vlastnosti, které ji pozdvihují nade vše, co takových schopností postrádá. Náleží-li člověku důstojnost, pak to znamená, že má určitou hodnotu a že mu je vlastní i jistá vznešenost.⁵ To, co zde bylo vyřčeno o lidské důstojnosti, lze obdobně vztáhnout i na další základní práva a svobody pevně náležející lidskému jedinci (např. Listina základních práv a svobod jako součást ústavního pořádku České republiky svobodu a rovnost v důstojnosti i v právech vztahuje na všechna základní práva a svobody). Za těchto okolností je namísto přijmout závěr, že přirozená práva existují nezávisle na vnějším aktu jejich uznání státy a nelze je považovat za pouhý výdobytek formálního právního úkonu politické moci. Je záhodno též uvést, že jejich esence (určení) vzhledem k hodnotám, jež reprezentují, zajišťuje stálost, neměnitelnost. Nejsou jedním z náhodně zvolených řešení v moři variant, jsou poznatelným invariantním východiskem, které se vyznačuje stálostí a neměnností.

Pojetí základních práv jakožto přirozenoprávních se nikterak neprotiví ani realistům – empirikům, Johnu Lockovi a Thomasu Hobbesovi, čelným představitelům teorie lidských práv, by jejich pojetí nese subjektivistické prvky a je odůvodněno výhradně zkušenostním poznáním. T. Hobbes definoval přirozené právo jako svobodu, kterou má každý člověk proto, aby využil své síly, jak chce pro zachování své přirozenosti. Přirozená (později lidská) práva nejsou výhodou, která by jednotlivci plynula z objektivních zákonů, ale jde o kvalitu subjektu, možnost jednat, jsou jeho svobodou.⁶ Také Immanuel Kant, ovlivněn francouzskou revolucí, ve své právní filozofii plédoval pro mravní autonomii člověka (která mu umožňuje rozlišovat mezi dobrem a zlem) a rozlišoval mezi „vrozeným“ a „získaným“ právem. Vrozené vymezil jako právo, které nezávisle na všech právních aktech náleží každému z přirozenosti. Toliko svoboda, která pro něj obsahuje i rovnost, čest a svobodu projevu, je oním právem, které náleží každému v důsledku jeho lidství.⁷

⁴ MACHULA, Tomáš. Člověk jako živočích rozumový a vtělený duch. Tomáš Akvinský a současná tomistická perspektiva. *Filozofia*. 2011, roč. 66, č. 1, s. 50.

⁵ CARDAL, Roman – FUCHS, Jiří – KAČINOVÁ, Viera. *Do světa filozofů*. Praha: Academia Bohemica, 2018, s. 150.

⁶ WAGNEROVÁ, Eliška – ŠIMÍČEK, Vojtěch – LANGÁŠEK, Tomáš – POSPÍŠIL, Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 64.

S ohledem na předchozí fakta lze s vyšší mírou na pravdivostní nárok verifikovat předpoklad, že přirozená práva mají původ v samotné vnitřní lidské konstituci, a to ať již jde o úvahy metafyziků či empiriků, respektive jsou důsledkem – jimi chráněných – přirozenoprávních hodnot. Je proto udržitelné východisko, podle kterého právní úkon přirozená práva nezakládá, není příčinou konstituce člověku vlastních hodnot. Ať již jde o obecné dobro vztažené k lidství u Tomáše Akvinského nebo o svobodu vrozenou všem lidem podle Immanuela Kanta, je vhodné dodat, že samy o sobě nejsou vynutitelné, a právě proto vznikla potřeba jejich mezinárodní deklarace a ukotvení v právním rámci.

3. Změny tradiční koncepce univerzality základních lidských práv a svobod pod vlivem relativismu

Na pozadí právněetického odůvodnění univerzálních hodnot doprovázeného filozofickou verifikací přirozených práv podává svědectví o jejich důvodové nestabilitě nově se prosazující myšlenkový směr označovaný jako relativismus. Relativismus zásadní měrou zasáhl do oblasti morálky a kultury s možnými budoucími důsledky pro tvorbu a aplikaci práva, nevyjímaje okruh přirozených práv člověka. Příznačný je především svou skepsí vůči rozumové potenci lidského myšlení, doprovázenou odmítáním hlubšího poznání, čili přijetím konkluze o nezpůsobilosti lidské kognitivity překonat empirický rámec s objektivně odpovídající pravdivostní hodnotou.⁸ Relativismus plíživě rozrušuje jistoty, o nichž do nedávna panovalo pevné přesvědčení s argumentací, že šlo o pouhý neodůvodněný fideismus.

Uvážíme-li, že tomuto relativizujícímu účinku jsou vystaveny skrze destruování univerzality přirozených práv především právní řády demokratických zemí, o jejichž výsadním postavení s ohledem na přijetí koncepce přirozených práv člověka nebylo po desetiletí sporu, musí být nepochybně v zájmu dalšího trvání těchto systémů vznesen požadavek na znovuoobnovení diskusí odborné veřejnosti o původu a významu nezpochybnitelných přirozených lidských práv a svobod. Nevýhodou se jeví fakt, že zastánci relativismu pochybují od základu, tedy nepřipouštějí existenci žádných jednoznačných, nezpochybnitelných jistot, včetně nároku na objektivní pravdu.⁹ Na straně druhé je ale možné konstatovat, že sami neunikli paradoxu, neboť činí-li si nárok na pravdivostní hodnotu svých postojů, a to činí, neboť je jako správné veřejně předkládají, popírají tím svá vlastní prohlášení. Ve prospěch postmodernisticky chápané humanity vycházejí relativisté z axiomu neúprosné závislosti lidského jedince na okolí, na vnějších podmínkách jeho existence. Zdůrazňují měnící se prostředí, s nímž přirozená práva a svobody významově propojují, takže vzniká iluze o jejich samovolném přetváření v čase. V důsledku toho je neměnná esence základních práv a svobod bez systematického myšlenkového prověření odmítána. V relativismu dominují vnější okolnosti odvislé od sociálního a kulturního prostředí, jimiž mají být všelidské hodnoty výrazně determinovány. Požaduje se, aby takovým

⁷ Ibidem, s. 4.

⁸ PUTNAM, Hillary – RORTY, Richard. *Co po metafyzice*. Bratislava: Archa, 1997, s. 42–44. Citace: „Uvědomuji si i to, [...] že pokusy o poskytnutí základu pro Bytí a Poznání [...] jsou něčím, co beznadějně zkrachovalo [...]“

⁹ RORTY, Richard. *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha: Pedagogická fakulta UK v Praze, 1996, s. 9. Citace: „[...] že bychom svým cílům lépe poslouchali, kdybychom pravdu přestali pokládat za hluboké téma, [...] ‚Povaha pravdy‘ je téma, kde se nedá nic získat [...]. Podle pohledu, který tu nabízím, se nemají od filosofů žádat argumenty [...]“

ideově přetvořeným hodnotám bylo bez kritického zkoumání, které pokládají za bezcenné, přiznáno rovnocenné postavení v panteonu původních světových hodnot.

4. Možný důsledek pronikání myšlenkového relativismu do tradiční koncepce univerzality základních lidských práv a svobod

Je nevyhnutelné završit tuto úvahu závěrem o utváření modifikované koncepce základních práv a svobod, která nemá svůj ryze přirozenoprávní charakter. Ten je revidován teoriemi o zásadách historicko-kulturních faktorů a rozličných životních podmínek jejich nositele do podstaty autentických základních (přirozených) práv a svobod. Tato cesta musí neodvratně směřovat k popření dosavadního přístupu k základním lidským právům a svobodám, jakožto entitám nutně spojeným s lidstvím a univerzálně platným, vést k odstranění pevných bodů už ve fázi pojmových jistot. Dosavadní ustálené pojetí lidských práv se tak pozvolna rozrušuje, přičemž některá z postmodernisticky transformovaných práv vnějšími okolnostmi se dostávají s původními do příkrého rozporu, např. zásada diskriminace ve znění partikulárních kulturních a náboženských nároků se zásadou rovnosti a sekulárního pojetí státu. Při strážení nároků, potvrzených Všeobecnou deklarací základních práv a svobod pouhé tři roky po skončení druhé světové války, je třeba se mít na pozoru, také před každým, kdo navzdory důvodové relativizaci přirozených práv tvrdí, že jejich univerzální smysl zůstal nedotčen, jen jejich interpretace doznala s měnícím se prostředím určitých změn.

Form of Fundamental Human Rights and Freedoms against the Background of Relativism

Eva Procházková

Abstract: The article points at possible negative consequences of the intrusion of relativism into the existing concept of universal human rights and freedoms. It draws attention to the gradual disruption of the existing stability of natural rights and freedoms by ways of adopting new, critically unverified schools of thought, it also highlights the importance of the traditional concept of fundamental human rights with reference to the arguments which establish their validity. In this context, it refers to the need for deeper investigation of the issues involved and finding solutions which justify the perseverance of the protection, provided by law, of the main human values in view of their universality.

Key words: universality, fundamental human rights and freedoms, traditional concept of human rights and freedoms, relativism, natural rights, basic standard, human dignity